
Mira Čudina-Obradović, Josip Obradović PSIHOLOGIJA BRAKA I OBITELJI

Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 615 str.

Knjiga Mire Čudine-Obradović i Josipa Obradovića "Psihologija braka i obitelji" u izdanju Golden marketinga i Tehničke knjige govori na znanstven i nadasve zanimljiv način o braku i obitelji, kvaliteti bračnih odnosa, roditeljstvu, utjecaju obitelji na razvoj djece, međunaraštajnim odnosima, te bračnoj nestabilnosti. Na ukupno 615 stranica autori u sedamnaest odvojenih dijelova uz cjelokupni pregled literature analiziraju ljubav muškarca i žene, razvoj prebračnih partnerskih odnosa, intimne bračne procese i bračnu kvalitetu, utjecaj plaćenog i neplaćenog rada na funkcioniranje obitelji, rađanje djece u obitelji, roditeljstvo, utjecaj obitelji na socioemocionalni razvoj i djetetovu motivaciju, na razvoj mišljenja i djetetovu uspješnost u školi, na cjelokupan djetetov razvoj. Zasebna poglavlja još se odnose na međunaraštajne odnose, i to posebno u razdoblju odrastanja i odlaska djece, na roditelje i odraslu djecu, zatim na nasilje u obitelji i nasilje u braku te na oblike nebračnoga obiteljskog nasilja, a posebno se govori i o bračnoj nestabilnosti te utjecaju rastave braka roditelja na djecu. Monografija se sastoji od uvodnoga predgovora, 17 glavnih poglavlja s većim brojem odvojenih podnaslova u pojedinim poglavljima koja opisuju od

teorijskih objašnjenja pojedinih tema i prikaze znanstvenih istraživanja provedenih u svijetu i kod nas do praktičnih savjeta povezanih s primjenom teorijskih spoznaja u praksi. Svako poglavlje završava pregledom recentne literature, dok je na kraju monografije prikazano detaljno razrađeno kazalo pojmova.

Nakon analize velikoga broja provedenih istraživanja, teorijskih razmatranja, niza stručno-popularnih tekstova u svijetu i kod nas o psihologiji braka i obitelji, autori ovoga sveučilišnog udžbenika pokušavaju kroz cijelu knjigu, kako sami navode, odgovoriti na pitanje "što je i kakva je ljudska obitelj na početku 21. stoljeća". Pri tome vrijednosti ove knjige posebno pridonosi širi kontekst obrađenih aspekata braka i obitelji. Uz psihološke, u knjizi su promotreni i sociološki, demografski i antropološki aspekti braka i obitelji i mogući utjecaji na nju na početku 21. stoljeća. Zaista treba naglasiti, kao što autori u predgovoru i zaključuju, da je ova knjiga pregled znanstvenih spoznaja o braku i obitelji, da daje usporedne rezultate raznih kultura i društava skupljenih na jednom mjestu i logički poredanih, grupiranih i sastavljenih u cjelinu s naglaskom na sve čimbenike važne za hrvatsku obitelj, s pregledom svega što daje uvid u općeprihvaćene oblike i norme moderne obitelji.

Knjiga se tematski može podijeliti u nekoliko dijelova. Prvi dio sastoji se od poglavlja o ljubavi muškarca i žene, u kojem autori opisuju vrste i određenje ljubavi, povijesno-kulturalni utjecaj na razumijevanje ljubavi, teorije ljubavi, korelate i odrednice ljubavi te odnos ljubavi i seksualnosti. Zatim slijedi poglavlje o razvoju prebračnih partnerskih odnosa, u kojem su opisane teorije o razvoju intimnih odnosa, obrađena su područja prebračnih spolnih odnosa i udvaranja, kao i važnije odrednice prebračnoga seksualnog ponašanja, seksualnoga ponašanja adolescenata te pojam kohabitacije u socijalnokulturnom kontekstu. Zasebno poglavlje raz-

matra intimne bračne procese, ljubav i intimnost u braku, bračnu odanost i bračnu komunikaciju, seksualno ponašanje i spolne odnose u braku, kao i dio koji se odnosi na preljub, bračnu ljubomoru i bračni sukob. Na vrlo zanimljiv način u četvrtom poglavlju prikazane su definicije i teorije bračne kvalitete, načini mjerenja bračne kvalitete i odrednice bračne kvalitete. Drugi, odnosno zaseban dio knjige, prema našem mišljenju, čini poglavlje o obitelji i radu, u kojem se razmatra plaćeni rad izvan kuće i njegov utjecaj na obitelj te neplaćeni rad unutar obitelji, a na kraju poglavlja opisuje se između ostalog kako smanjiti nepravednu raspodjelu radnog opterećenja među rodovima. Treći dio knjige odnosi se na roditeljstvo i djecu u obitelji. Poglavlje o rađanju djece u obitelji opisuje poželjnost roditeljstva i vrijednost djeteta, želju za djecom i apstinenciju od rađanja te što sve na to utječe, proces donošenja odluke o rađanju djece ili apstinenciji od djece, donošenje odluke o drugom i trećem djetetu, kao i o brakovima bez djece i o djeci u jednoroditeljskim obiteljima. Zatim se u zasebnom dijelu knjige opisuje doživljaj roditeljstva, majčinstvo i očinstvo, roditeljske vrijednosti i ponašanje, roditeljski odgojni ciljevi, roditeljsko prihvaćanje/odbacivanje, karakteristike dobra roditeljstva te neki programi za uspješno roditeljstvo. U poglavlju o utjecaju obitelji na razvoj djece prikazani su različiti utjecaji na obitelj povezani s razvojem djece – od rizičnih obitelji, utjecaja ekonomske bijede i ekonomskoga bogatstva do utjecaja odnosa u obitelji na razvoj djece. Opisuju se i elementi socijalno-emocionalne prilagodbe djeteta i njegova razvoja, utjecaj obitelji na razvoj djetetove

emocionalnosti i emocionalne regulacije te motivacijski razvoj, kao i nepovoljni obiteljski utjecaji na socioemocionalni razvoj djece. U zasebnom poglavlju opisuje se utjecaj obitelji na školski uspjeh i pripremljenost za školu, utjecaj roditelja na djetetove temeljne misaone funkcije te utjecaj braće i sestara na dječji razvoj. Četvrti dio knjige odnosi se na međunarajstajne odnose u individualističkom i kolektivističkom kontekstu, međunarajstajnu povezanost, međunarajstajnu ambivalenciju te međunarajstajne odnose u različitim razdobljima obiteljskoga života. Međunarajstajni odnosi u razdoblju odrastanja i odlaska djece odnose se na čimbenike koji određuju duljinu zadržavanja adolescenta u obitelji, zajedničko stanovanje i kvalitetu odnosa među roditeljima i odraslom djecom. Opisuje se i odnos odrasle djece i roditelja srednje dobi te odnosi djece i starih/nemoćnih roditelja. Peti dio knjige odnosi se na nasilje u obitelji i nasilje u braku, opisuju se nasilje nad ženom i nasilje nad mužem, kao i posljedice bračnoga nasilja, nasilje nad djecom, ali i nasilje djece nad roditeljima te zlostavljanje starih u obitelji i međunarajstajni prijenos nasilja. Šesti dio knjige odnosi se na teorijska objašnjenja te korelate i odrednice bračne nestabilnosti, razdoblje rastave braka, reakcije partnera na rastavu te ponovljene brakove, kao i na utjecaj rastave braka roditelja na djecu.

Iz svega izloženog jasno se može zaključiti da je riječ o vrijednoj knjizi iz psihologije braka i obitelji koja se može nazvati remek-djelom u ovom području u nas. Kao udžbenik može poslužiti studentima prijediplomskoga i diplomskoga studija psihologije, sociologije, defektologije, pedagogije i socijalnoga rada, a kao što i sami autori kažu, može biti korisna i studentima drugih društvenih znanosti. Budući da je riječ o uvijek aktualnoj temi, knjiga će zacijelo zainteresirati i najširu čitalačku publiku. Ova nadasve opsežna knjiga može biti izvor informacija svima koje zanima brak i obitelj. Autori daju vrlo su-

stavan i jasan pregled suvremenih pogleda na brak i obitelj, dobar spoj istraživanja i teorijskih analiza, pregled međukulturnih istraživanja, zdravih i patoloških odnosa u braku i obitelji, detaljan pregled literature o braku i obitelji prema uzoru na svjetske udžbenike iz društvenih znanosti. Stoga je primjereno knjigu prikazati ne samo kao znanstveno dostignuće, prvi udžbenik takve vrste kod nas, nego i kao poza-mašan pregled najnovije literature o istraživanjima braka i obitelji u svijetu i kod nas. Knjiga je grafički dobro uređena, s istaknutim naslovima i podnaslovima te najvažnijim pojmovima. Samo najzahtjevnijega čitatelja može zasmetati izostanak indeksa autora na samom kraju knjige.

Napokon, riječ je o knjizi koja ujedinijuje višegodišnja istraživačka i praktična iskustva u proučavanju obitelji dvaju naših uglednih znanstvenika, koji su sva svoja dosadašnja znanja sustavno ugradili u ovu knjigu, dobro sistematizirajući obilje građe i nalaze niza znanstvenih istraživanja. Autori se kroz cijelu knjigu zalažu za slijed opisa pojedinih područja od teorijskih opisa, pregleda istraživanja, usporedba u različitim kulturama, do prenošenja tih znanja u praksu kao logičan slijed u svakom poglavlju. Knjiga vrlo dobro sistematizira obilje podataka, informativna je s objašnjenjem pojmova i za zahtjevnije čitatelje, a studenti mogu iz nje naučiti samo još više. Zbog toga je ova knjiga zanimljiva i korisna ne samo istraživačima i stručnjacima nego i svim zainteresiranima za brak i obitelj i poboljšanje kvalitete bračnoga i obiteljskoga života. To su razlozi zašto je toplo preporučujemo najširoj čitalačkoj publici.

Andreja Brajša-Žganec

Peter Barnes CAPITALISM 3.0 A guide to reclaiming the commons

Berret-Koehler Publishers, San Francisco, 2006.,
193 str.

Peter Barnes radi u Tomales Bay Institutu u Kaliforniji i promovira javno razumijevanje općega dobra uz pomoć vlastitih publikacija, javnih tribina i socijalnih projekata. Poznat je po knjigama *The people's land* i *Who owns the sky?* Prvi oblik kapitalizma bio je kapitalizam 1.0; njega je karakterizirala potražnja koja je premašivala ponudu, jer su ljudi oskudijevali u materijalnim dobrima. Taj kapitalizam autor još naziva kapitalizam manjka (engl. *shortage kapitalizam*). Za razliku od ove verzije, u kapitalizmu 2.0 ponuda premašuje potražnju, korporacije sve teže nalaze kupce za svoje proizvode, pa se javlja tzv. kapitalizam viška (engl. *surplus kapitalizam*). Knjiga *Capitalism 3.0* nudi novi model kapitalizma, koji se nameće kao rješenje za ekološku krizu i krizu pravde u svijetu. Name, javna dobra, odnosno naše zajedničko naslijeđe (prirodno i društveno), nalaze se "pod opsadom" trenutačne verzije kapitalizma (korporativni, globalizirani kapitalizam 2.0), koji nemilosrdno iskorištava, za interese malih skupina, ono što pripada svima nama. Kako bi zaštitili javna dobra, smatra Peter Barnes, trebamo im pripisati vlasnička prava i omogućiti snažno institucionalno vodstvo.

U prvom dijelu knjige, *The Problem (Problem)*, Barnes iznosi tvrdnju da nas je kumulativna težina prošloga i sadašnjega prekomjernog trošenja resursa planeta dovela do krajnjih granica. Odatle ekološke krize i sve jači trend globalnoga zagrijavanja i klimatskih promjena. Nameće se pitanje: hoćemo li sami, dobrovoljno, promijeniti svoj ekonomski sustav, ili će nas priroda, odnosno klimatske promjene, prisiliti na to? Ovo se pitanje autoru nameće

kao neizbježno, jer naš ekonomski sustav uništava temelje na kojima stoji, odnosno bazu prirodnih resursa. Pod javnim dobrom, odnosno zajedničkim naslijeđem (engl. *commons, common inheritance*), Barnes razumijeva sve darove (engl. *gifts*) koje smo naslijedili ili stvorili zajedno. Te darove dijeli u tri skupine. To su oni koje smo naslijedili od prirode, zatim oni koje nasljeđujemo od društva ili zajednice i kulturno naslijeđe. Svi mi imamo zajedničku obvezu čuvati te darove i prenijeti ih drugima u istom stanju u kakvu smo ih zatekli, radi nas samih, ali i radi budućih generacija – bez obzira na kapitalnu dobit. Suvremeni ekonomski sustav, koji stvara bogatstvo jednima, u isto vrijeme stvara drugima siromaštvo i onečišćenje. Ti negativni učinci u modernom ekonomskom sustavu imaju prevagu nad pozitivnim efektima zbog neravnoteže u ostvarivanju interesa. Naime, na strani predstavnika vlasnika kapitala imamo multinacionalne korporacije usmjerene prema maksimalizaciji profita, a na strani budućih generacija, ne-ljudskih vrsta i ekosustava – nikoga. Iz toga autor zaključuje da nedostaju institucije za zaštitu zajedničkoga naslijeđa, različite od korporacija i od vladinih institucija.

Kada neko javno dobro dobije komercijalnu vrijednost, uvijek se nađe netko tko će to javno dobro pokušati "ugrabiti". Prije su to bili pojedinci sa snažnim političkim vezama, danas su to politički moćne korporacije. Osim privatizacije, glavni razlog sve gorega stanja javnih dobara jest prebacivanje troškova s korporacija na javna dobra. Time Barnes dolazi do tri patologije suvremenoga kapitalizma. To su: destrukcija prirode, povećanje jaza između siromašnih i bogatih te neuspjeh da poveća sreću ljudi. Sve se to zbiva zato što je mnogo od onoga što nazivamo privat-

nim bogatstvom uzeto od javnih dobara koja pripadaju svima nama. Kapitalizam živi na onome što je priroda dala i naziva to rastom. Uz to, kapitalizam funkcionira tako da maksimalizira povrat kapitala sadašnjim vlasnicima bogatstava. A što se tiče sreće, napominje autor, kapitalizam je postigao upravo suprotno; anksioznost, nesigurnost osiguravanja egzistencije i život pun stresa.

Ovakvo stanje, smatra Barnes, moramo i možemo promijeniti, no u tome nam neće pomoći ni država, a ni još veća liberalizacija tržišta. Sredstva kojima vlada raspolaže da bi ograničila djelovanje korporacija po autorovu su mišljenju nedostatna. Utjecajem na tržište (regulacijom) vlada se suočava sa žilavim otporom korporacija. Političari i korporacije, tvrdi Barnes, zapravo imaju simbiotsku vezu: političari trebaju novac, a korporacije trebaju povlastice, koje im mogu pribaviti političari. Nasuprot njima stoje obični građani, koji su – kako piše Barnes – siromašni, loše obaviješteni loše informirani, i izlaze na izbore samo nekoliko puta u 10 godina – od svih sudionika u politici, njih je najlakše prevariti. Tako da su, u situaciji u kojoj je politika naklonjena vlasnicima kapitala, gubitnici uvijek siromašni, a uz njih i ne-ljudske vrste, ekosustavi i buduće generacije. Autor otkriva i nešto pozitivno; riječ je o ideji da se situacija postavi obratno: ako današnjim gubitnicima damo vlasnička prava, zadobit će i ekonomsku i političku moć.

Jedan od mogućih izlaza iz postojeće situacije jest, kako predlaže autor, stvoriti alternativu korporacijama – stvoriti organizacije, zaklade za javna dobra, koje neće voditi želja za profitom, nego će biti odane svojim korisnicima, a političku i ekonomsku moć dobivat će na temelju vlasničkih prava.

Barnes smatra da korporacije koje djeluju na potpuno liberaliziranom tržištu mogu učinkovito raspodijeliti resurse, ali ih ne mogu očuvati. Razlog za to leži u temeljnim uvjetima korporacija: a) maksimalizacija profita; b) distribucija ostvarenoga

profita po udjelu u vlasništvu dionica; c) cijena prirode jednaka je nuli. Kombinacija ovih uvjeta uzrokuje devastaciju prirode i povećavanje nejednakosti u svijetu. Korporacije ne mogu nadići uvjet maksimalizacije profita, jer im je to svrha: one su zakonski odgovorne dioničarima. Osim toga, ako ne zadovolje taj uvjet, neće preživjeti na tržištu. Kako bi to ostvarile, one moraju "srezati" sve ostale troškove, kao što su socijalna davanja ili troškovi za "čišću" tehnologiju. Barnes postavlja pitanje: koji je najbolji način za propisivanje vlasničkih prava, ako je naš cilj zaštita urođenoga prava koje svi dijele jednako? Jedan je način prodaja dozvola za onečišćenje onom onečišćivaču koji ponudi najviše. Osnovna je ideja da se pojedina javna dobra pretvore u javno vlasništvo, a ne u korporativno vlasništvo. To nam omogućuje da naplatimo korporacijama visoke cijene za uporabu javnoga dobra te široku raspodjelu koristi (novčanih naknada) od te naplate. Mogli bismo osigurati i to da količina prodanih dozvola (količina onečišćenja) bude u skladu s interesima budućih generacija.

U drugom dijelu knjige, *A Solution (Rješenje)*, Peter Barnes detaljno iznosi prijedlog za rekonstrukciju modernoga ekonomskog sustava. Bit njegove ideje leži u zakladi za javno dobro.

Postoji vrsta bogatstva koja nije toliko poznata: riječ je o zajedničkom ili javnom (engl. *common*) bogatstvu, i svatko od nas je udruženi primatelj toga golemog naslijeđa. Međutim, to je javno bogatstvo nevidljivo, ne samo po sebi, nego zato, smatra autor, što je ljudska rasa naučila ignorirati sve što nema etiketu s cijenom na sebi. Ipak, unatoč nevidljivosti, vrijednost javnoga dobra je nemjerljiva. I unatoč našoj opsesiji privatnim vlasništvom,

većinu onoga što uživamo zapravo dijelimo. Iz toga slijedi da je vrijeme da te zajedničke darove imenujemo, zaštitimo i organiziramo.

Vlasnička su prava vrlo koristan ljudski izum. Oni su legalni ugovori kojima društvo dodjeljuje određene povlastice vlasnicima. Međutim, u vlasničkim pravima nema ničega što bi zahtijevalo da budu koncentrirana u rukama korporacija kojima je cilj ostvarivanje profita. Mogla bi se, primjerice, osnovati zaklada koja posjeduje šumu, i određena prava vezana uz tu šumu, u korist budućih generacija. Ta bi prava bila jednako jaka kao prava bilo koje korporacije, samo bi njihova svrha bila drugačija: da šumu sačuvaju, a ne da je iskorištavaju. Takvi primjeri, odnosno zaklade, i danas već postoje. Primjer je Permanentni fond na Aljasci koji uzima dio novca od naftnih korporacija koje crpe naftu na njihovu području. Fond novac ulaže u dionice, obveznice i dr., a od zarade isplaćuje 75% vladi kao zamjenu za poreze, a 25% svim stanovnicima Aljaske, uključujući i djecu. Svaki stanovnik ima jednak udio; svoja prava gubi kada umre, a stječe ih rođenjem. Vlasnička prava prije svega zahtijevaju kompetentne institucije koje će njima rukovoditi. Zapravo je riječ o setu institucija, koje bi se razlikovale od vlade ili od korporacija i čija bi jedinstvena i eksplicitna funkcija bila upravljanje javnim vlasništvom. Osim toga, s obzirom na to da su prirodna javna dobra ograničena, isto tako mora biti ograničena i njihova upotreba, a to bi nadzirale institucije. S druge strane, ideje i kulturne tvorevine neograničene su, pa njima treba i upravljati u skladu s tom karakteristikom. Unatoč varijabilnosti, institucije javnoga sektora zasnivaju se na zajedničkom setu principa: javnim dobrom treba raspolagati tako da ostane dovoljno i jednako dobro za sve druge; obzirnost prije svega prema budućim generacijama; što više suvlasnika koji će sudjelovati u očuvanju zajedničke imovine; svaka osoba ima jednak udio u općem dobru; likvidnost općega dobra (isplata jednakih naknada svim suvlasnicima).

U modernoj ekonomiji, objašnjava autor, kada se "sudare" dva vlasnička prava, jedno mora uzmaknuti pred drugim: ili će, primjerice, kapital uzmaknuti pred radničkim pravima, ili će rad uzmaknuti pred kapitalom. No u današnjem sustavu kapital ruši sva ostala prava: prava radnika, zajednice, prirode, pa i budućih generacija – svi oni padaju na drugo mjesto pred prvenstvom kapitala da maksimizira kratkoročnu dobit. Ovakav poredak nije "bogomdan", autor procjenjuje da se radi o političkom izboru da se proizvede i održi takvo stanje. Dakle, ako imamo moralnu obvezu prosljediti darove prirode budućim generacijama, te ako su ti darovi nezamjenjiv i neprocjenjiv kapital, onda bismo im trebali dati prednost pred kratkoročnom kapitalnom dobiti. To bi, smatra autor, trebalo biti upisano u naš ekonomski operativni sustav.

Bit zaklada jesu povjerljivi i čvrsti odnosi; ni zaklada ni njezini upravitelji ne smiju djelovati u službi sebičnih interesa, oni su pravno obvezni djelovati jedino u službi svojih korisnika. Dakle, predlaže se osnivanje zaklada za opće vlasništvo koje rukovodi i upravlja imovinom koja dolazi od javnoga dobra i koja kao takva (kao javno dobro) treba biti predana budućim generacijama. Tako bi ono što je sada besplatno dobilo vlasnička prava i odgovorno vodstvo. Cijena onečišćenja bila bi veća, što bi potaknulo korporacije da ulažu u čistu energiju, organsku poljoprivredu i drugo, ekosistemi bi bili zaštićeni, a obični građani imali bi prilike povećati svoj kućni budžet.

Barnes odgovara i na pitanje kako možemo biti sigurni da zaklade neće podležći korporativnom utjecaju kao i političari. Ključan je razlog odgovornost: dok su korporacije odgovorne svojim dioničari-

ma, ruke upravitelja zaklada vezane su i zakonom i dužnošću prema korisnicima. To ne znači da zaklade nemaju manevarskoga prostora, no one su ipak podložne sudskoj provjeri i mogu snositi sankcije. U svemu tome ulogu ima i internet, koji bi trebao omogućiti transparentnost, strog zakon o sukobu interesa, ulogu nevladinih organizacija i dr.

U trećem dijelu knjige, *Making it happen (Ostvarivanje)*, Peter Barnes daje smjernice za reformu modernoga ekonomskog sustava, odnosno prijedloge kako da počnemo biti subjekti promjene. Barnes predlaže da ispitamo različite vrste zaklada i neprofitnih organizacija i vidimo kako funkcioniraju zajedno. Najprije treba početi od lokalnih inicijativa, odnosno od zaklada za javna dobra na lokalnoj razini. Budući da se neka javna dobra rasprostiru regionalno, ona zahtijevaju i regionalno vođenje. Isto vrijedi za nacionalnu razinu i, konačno, za globalnu (što se odnosi na rješavanje problema globalnoga zagrijavanja i na postizanje neovisnosti o fosilnim gorivima). No na samom početku izgradnje sektora općega dobra autor vladi dodjeljuje odlučujuću ulogu. Vlada propisuje vlasnička prava nad javnim dobrima; prije nego što se oforme institucije za njihovo upravljanje (zaklade), vlada mora izvršavati njihove obveze; vlada mora biti početni 'broker' intrageneracijskih i intergeneracijskih ugovora; i, napokon, jedino vlada može pomoći financiranju obnove i povrata već privatiziranih javnih dobara.

Barnes zaključuje da je krajnje vrijeme da delegiramo upravitelje zaklada te da im damo jasnu ulogu, ovlasti i resurse. Zaklade nisu savršena rješenja, no Barnes smatra da su za sada bolje rješenje od ostalih. Važan dio svega ovoga jest i inicijativa odozdo, odnosno udio običnih građana. Njihova je uloga da počnu, prije svega, upozoravati i podizati svijest o postojanju javnoga dobra te o njegovoj važnosti, zatim trebaju sve agresivnije zahtijevati vlasnička i urođena prava koja pripadaju svima nama, a koja štite i našu generaciju i buduće generacije; i, na kraju,

trebamo izgraditi i praktično ispitati mnoge dijelove javnoga sektora.

Sve ovo ne zahtijeva isključenje postojećega sustava, nego njegovu rekonceptualizaciju i dogradnju; najvažnija promjena događa se u trećoj postavci sadašnjega kapitalizma: cijena prirode više nije nula. Pitanje postizanja cilja nije više pitanje sposobnosti ili moći, smatra autor, nego pitanje volje.

Knjiga Petera Barnesa svakako je originalno rješenje ekoloških kriza i nejednake raspodjele bogatstva. Knjiga prije svega daje iscrpnu teorijsku analizu – mjestimice ne toliko sociologijsku koliko ekonomsku. S druge strane, ne nedostaje primjera koji čitatelju približavaju ideju prethodno iznesenu u teorijskom obliku. Unatoč kvalitetama, knjiga ima i neke mane: naime, autor knjigu namjenjuje prije svega Amerikancima, gotovo uopće ne spominjući ostale nacije ili svijet. I dok bi se ovaj model mogao uspješno primjenjivati u razvijenim zemljama, teško je vidjeti kako bi se mogao prilagoditi u tranzicijskim i u nerazvijenim zemljama. Osim toga, Barnesu ponekad nedostaje malo kritičke oštrine, pa se gubi dojam o nužnosti rekonceptualizacije suvremene verzije kapitalizma – autor više ostavlja dojam da želi udovoljiti i jednoj i drugoj zaraćenoj strani, a na mjesto korporacija stavlja transcendentne sustave, u kojima kao da uopće ne sudjeluju stvarni ljudi. Ipak, knjiga se pokazala kao nemali napor da se ponudi stvarno rješenje nekih problema suvremenoga svijeta, što nedostaje mnogim primarno kritičkim knjigama.

Jelena Puđak

Peter Corrigan THE SOCIOLOGY OF CONSUMPTION

SAGE Publications, London, 2005., 197 str.

U izdanju londonskog izdavača SAGE Publications Ltd objavljeno je 2005. godine peto izdanje knjige Petera Corrigan *The Sociology of Consumption*. Knjiga od 197 stranica sadrži 12 poglavlja: 1. *Uvod: Dolazak potrošačkoga društva*, 2. *Teorijski pristupi potrošnji*, 3. *Objekti, robe i nerobe*, 4. *Trgovine i kupnja: odjel prodaje*, 5. *Oglašavanje (Advertising)*, 6. *Ženski časopisi*, 7. *Dom*, 8. *Hrana i piće*, 9. *Turizam*, 10. *Tijelo*, 11. *Odijevanje i moda* i 12. *Zaključak*. Autor na početku ističe kako je zapravo mnogo lakše datirati npr. proces industrijalizacije nego nastanak potrošačkoga društva. Iako mnogi smatraju da potrošačko društvo započinje 1950-ih nakon uspjeha Marshallova plana i nastajanjem države blagostanja, Corrigan prikazuje i neke ranije povijesne primjere društvenoga značaja potrošnje. Najprije donosi analizu G. McCrackena o važnosti načina potrošnje za društveni ugled engleske aristokracije u vrijeme vladavine kraljice Elizabete I. potkraj 16. stoljeća, kada je poticanje na potrošnju bilo jedan od političkih instrumenata kraljičine vladavine, koja je u raskošnim ceremonijama pokazivala uspješnost svog kraljevanja. "Veličanstvenost" kraljevskih ceremonija bila je zapravo teatralni oblik političkoga legitimiteta, pa ako je neki plemić želio bolju društvenu poziciju, morao je donositi što skuplje darove na dvor, imati najskuplju odjeću i ukrase te izgraditi što raskošniju plemićku kuću u Londonu i organizirati veličanstvene zabave, što je među plemstvom dovelo do natjecanja u potrošnji. Corrigan nadalje prikazuje i studiju McKendricka, koji pokazuje kako je ekonomski prosperitet Engleske u 18. stoljeću omogućio dostupnost pomodnih dobara širim slojevima, pa je zapravo industrijska re-

volucija istodobno bila i potrošačka revolucija, jer je veća količina ponude omogućila i veću potražnju zbog nižih cijena. Upotrebna vrijednost nekoga predmeta postaje manje važna od "modne vrijednosti", a već tada se očituje uloga žena kao glavnoga potrošača, odnosno kupca, u kućanstvu: od odjeće, namještaja, posuđa, zastora do sitnih modnih detalja koji su ženama bili važni. Ovdje Corrigan navodi i tezu C. Campbella, koji propituje postoji li i u čemu se očituje potrošačka etika. Tradicionalni potrošači orijentirani su prema podmićenju potreba, no moderni potrošači stalno proširuju želje i žudnje. Campbell ističe da moderni potrošač ima najprije želju za željom i težnju za težnjom nečeg, a stalno žudjeti za čim i težiti čemu postalo je kulturni imperativ i samo sebi svrhom. U tome leži srž potrošačke etike, koju Campbell naziva još romantičarskom etikom, a ona je moguća razvojem ideje sebstva i udovoljavanja sebi: ako je protestantska etika, koju analizira Weber, utemeljena na asketskom samosvladavanju, razvoj konzumerizma počinje od udovoljavanja sebi. Tako zapravo nastaje potrošački kapitalizam kao način života utemeljen na modernom hedonizmu, koji užitak nameće kao cilj svakoga ljudskog djelovanja na svim područjima života.

U drugom poglavlju o teorijskim pristupima potrošnji autor najprije upozorava na jednu zajedničku ideju prisutnu u teorijama, a to je da potrošači i njihovi objekti potrošnje iskazuju pozicije u društvenom svijetu, što on drži fundamentalnijim za razumijevanje potrošnje od ideje o jednostavnom ispunjenju potreba. Započinje tezama Douglasa i Isherwooda o važnosti analize društvenih svrha koje se postižu potrošnjom, a zatim prikazuje Baudrillardovu

kulturalističku tezu kako potrošnja nije nešto usko povezano samo s individualnim potrošačem nego sa cjelovitim ekonomskim sustavom, pri čemu je potrošnja ujedno i dio kulture kao komunikacijskoga sustava. Stoga Corrigan razmatra takvu komunikaciju kao simboličku interakciju, kako bi upozorio na postojanje društvene i statusne distinkcije, i to upotrebom raznih dobara. To je glavna misao i u djelu T. Veblena o dokoličarskoj klasi, kao i u knjizi *Distinkcija* P. Bourdieua. Veblen drži kako je osnova nečijega društvenog ugleda njegova novčana snaga, a još je veći ugled ako je to bogatstvo neokaljeno zaprljanim rukama od rada. Za Veblena postoje dva indikatora novčanoga statusa: uočljivo slobodno vrijeme, tj. dokolica, i uočljiva potrošnja. Bourdieua pak zanima kako različite klase iskorištavaju različita dobra u svrhu proklamiranja svoga statusa. Klase se natječu, a oružje natjecanja jest potrošnja, pa su zato dobra uključena i u definiciju socijalnoga statusa, a svrha dobara za Bourdieua jest komuniciranje: robe i stvari kao riječi stvaraju globalni sustav znakova, kulturalni sustav koji sadrži društveni poredak vrijednosti i klasifikacija za svijet potreba i užitaka. Za njega je potrošnja sljedeći logični korak u razvoju kapitalizma i novo područje eksploatacije i kontrole: kao što se racionalizacija u 19. st. odvijala na području proizvodnje, tako se u 20. st. odvija na području potrošnje. Socijaliziranje mase u radnu snagu u industrijski sustav 19. st., u 20. st. te iste mase tvore potrošačke snage. Zato su, zaključuje Bourdieu, proizvodnja i potrošnja jedno te isto u velikom logičkom procesu proširene reprodukcije proizvodnih snaga i njihove kontrole. A to su i temeljne postavke za sociologiju potrošnje.

Treće poglavlje o predmetima, robama i nerobama Corrigan započinje Marxovom diskusijom o fetišizmu roba iz uvodne knjige *Kapitala*, koji razlikuje tržišnu (razmjensku) vrijednost robe od upotrebne. Marxa zanima roba kao opredme-

ćena radna snaga, dok sociologiju potrošnje zanima baš njezina upotrebna vrijednost. Roba jest roba samo na tržištu, no, jednom kupljena, ulazi u sasvim drugo područje. Corrigan razrađuje upotrebnu vrijednost na očitu upotrebnu vrijednost (pullover zimi zadržava toplinu) i simboličnu upotrebnu vrijednost (može biti dar od koga ili za koga). Armanijeva jakna koju netko sebi kupi ima najmanje veze s toplinom i sa simboličnom vrijednosti koju ima dar. Prema tome, upotrebna vrijednost govori o svrsi predmeta. Autor nadalje prikazuje definicije pojmova *komodifikacija* i *dekomodifikacija* I. Kopytoff'a, koji analizira "biografije" stvari i zaključuje kako o predmetima možemo govoriti kao o robama samo u trenutku kupnje, što označava komodifikaciju, no poslije ti predmeti imaju različite svrhe, što on naziva dekomodifikacijom.

Četvrto poglavlje pod naslovom *Trgovine i kupnja: odjel prodaje* prikazuje nagli rast trgovine u 19. stoljeću, što je bilo posljedica zamaha industrijske proizvodnje i nužnosti da proizvodi što prije dođu do kupaca. Tada su ljudi išli u trgovine kako bi ciljano nešto kupili i kad im je nešto zatrebalo, a tijekom 20. stoljeća dogodila se korjenita promjena i odlazak u kupovinu više nije značio nužno kupnju, nego i razgledavanje, a to se očituje u frazi kupaca "samo gledam". Uočena je izvanredna važnost povezanosti proizvodnje i prodaje, što je dovelo do razvoja sustava distribucije, a svaki proizvod – da bi bio prodan – mora biti uočen, prepoznat i dostupan, što se u drugoj polovici 20. stoljeća sistematiziralo kroz pojam marketinga kao nove filozofije poslovanja. Razrađen je čitav sustav promotivnog izlaganja u samom prodajnom prostoru, koji već po svojoj arhitekturi mora ostavljati dojam luksuza. Ro-

ba koja se prodaje mora proizvoditi želju za posjedovanjem, pa je svaki detalj pomno osmišljen: od izloga, rasvjete, natpisa s cijenama i rasprodajama itd. Prodavači nisu više samo stari trgovci koji zapakiraju robu i uzmu novac, nego su i oni sada u funkciji prezentacije proizvoda, davanja informacija o robi, ali i prodavanja sebe, o čemu je pisao još i C. Wright Mills u *Bijelom ovratniku*.

U petom poglavlju autor piše o nastanku razvoju i ulozi što je ima oglašavanje za potrošnju. Autor ovdje ističe korjenitu promjenu od kapitalizma utemeljenog na protestantskoj etici akumulacije i štednje ka potrošački orijentiranoj ekonomskoj ekspanziji: prije su ljudi trebali dobra, a sada dobra trebaju ljude, tvrdi S. Ewan, jer proizvod bez potrošača nema svrhe. Oglašavanje je upravo ta spona kojom "proizvod zove potrošača", no Corrigan ističe kako oglašavanje od samoga početka nisu imali samo komunikacijsku i informacijsku funkciju nego su i "stvarali" potrošače, formirali njihove nove potrebe i stavove, definirali njihove životne stilove, želje i žudnje. Ovdje iznosi i Goffmanove teze o oglašavanju i rodu, u kojima autor razmatra različite odnose, uloge i iskustva koja se rabe u porukama oglasa, pa spominje i funkciju seksualnosti i ženskoga tijela u oglasima. Autor se posebno osvrće na fenomen ženskih časopisa i njihovu važnu ulogu u potrošačkoj kulturi, što je tema šestoga poglavlja. Ukratko, autor prikazuje neke analize naslova ženskih časopisa *Frazera*, *Hermesa* i *Ballastera* još od kasnog 17. stoljeća do druge polovice 20. stoljeća, koji upućuju na povijesnu promjenu poruka ženama, najprije kao pripadnicama različitih klasa (npr. *Lady's magazines*) pa do tretiranja žena kao pripadnica nediferencirane mase (npr. *Women's world*), da bi se na kraju razrađivali pristupi ženama kroz različite ženske uloge i statusne kategorije (npr. *Mother's friend*). No bez obzira na tu promjenu, u tim je naslovima dominantan koncept obitelji i sve što je povezano s njom. Tek potkraj 20. st. postaje dominantan koncept životnih stilova (od

glamura do kuhinje) u naslovima tema i u profiliranju samih časopisa te se počinje naglašavati osobnost žene i individualizacija njezinih potreba.

U sedmom poglavlju autor se bavi temom doma u funkciji potrošnje, polazeći od teze "gdje je dom, nije posao", što zahtijeva i specifičnost dizajna domaćinstva: od funkcija prostora do estetike i stila. Posebna je priča o čistoći i prljavštini kao inicijatorima potrošačkih navika, a autor također ističe očitu transformaciju doma u kasnim 1990-im, kada funkcionalnost stanovanja zamjenjuju ljepota, učinkovitost, društvenost i komunikacija, o čemu raspravlja u zasebnim potpoglavljima: *Estetika i funkcionalnost, Zajedništvo, Rasvjeta, Uživanje u kupaoni, Sebstvo, Društveno značenje doma, Značenje predmeta u domu: namještaj, vizualna umjetnost i fotografije*. Zauzimačujući navedeno, zaključuje kako dom nije samo prostor stanovanja i zadovoljenja potreba nego i odraz povijesnoga, kulturnoga, statusnoga pa i političkoga pripadanja njegovih stanara.

U osmom poglavlju o hrani i piću dva su temeljna polazišta sociologije potrošnje. Prvo je ono N. Elias, koje govori o procesu civiliziranja svakodnevnoga ponašanja, što se očituje i u racionalizaciji svih društvenih aktivnosti, od čega polazi S. Manell, koji ističe kako se apetit ne zadovoljava uzimanjem hrane nego je i ta primarna fiziološka potreba društveno regulirana te poprima klasna i statusna obilježja. Drugo je polazište u tradiciji strukturalizma C. Levi-Straussa, od koje polazi M. A. Thorton, koja analizira prakse pijenja na austrijskim selima, gdje uočava čitav sustav pijenja ovisno o dobi, spolu i društvenom sloju, kao i M. Sahlins, koji analizira američki sustav jedenja mesa prika-

zujući tipologiju jestivih i nejestivih životinja kao i dijelova njihovih tijela. Na kraju, Corrigan se osvrće i na gladovanje, odnosno post, kao vrstu društvene regulacije jedenja, za što je motivacija društvena poželjnost tjelesnog izgleda ili neki religijski čin discipliniranja tijela.

U devetom poglavlju Corrigan raspravlja o turizmu, koji je također u suvremeno doba postao masovna potrošačka djelatnost, ne samo zato što svako može biti turist nego i zato što se apsolutno sve može *turistificirati*: prirodne ljepote, kulturna baština, događaji, povijest, ljudi. On turizam definira kao bijeg kroz prostor i vrijeme, na što ga navodi analiza turističke literature, odnosno turističkih brošura i ponude. Posebno obrađuje tzv. stanje autentičnosti kao turistički proizvod, odnosno novonastalu težnju suvremenih turista za istraživanjem i doživljavanjem autentičnosti života neke lokalne zajednice, njezinih običaja, načina života i prehrane, za što navodi primjer tzv. vinskih cesta.

Naslov desetoga poglavlja glasi *Tijelo*, u kojem autor najprije prikazuje pojam tijela u nekim sociološkim teorijama: najprije tijelo kao estetski objekt s kompleksnim društvenim značenjima, koji treba odjenuti, obojiti, obrijati, probušiti, tetovirati, zatim tijelo kao politički objekt, koji treba uvježbati, disciplinirati, mučiti i zatvoriti, kao ekonomski objekt, koji treba eksploatirati, hraniti i reproducirati, te kao seksualni objekt, koji treba zavesti ili ono zavodi. Posebno se osvrće na temu tijela kao stroja koji treba održavati, što dovodi do potražnje za medicinom, zatim govori o fenomenu dijeta koje su također marketinški osmišljene kako bi se poticala potrošnja za oblikovanje tijela kao i o prvoj industriji tjelesnog oblikovanja u raznim teretanama, fitness-wellnes centrima, salonima za ljepotu itd. Iz te činjenice o postojanju društvenoga značenja tijela razvile su se posebne djelatnosti i zanimanja, o čemu se govori u jedanaestom poglavlju o odijevanju i modi. Autor najprije navodi R. Sennetta, koji ističe kako je o-

djeća oduvijek bila indikator društvenoga statusa, pa navodi primjer iz 18. stoljeća u Parizu ili Londonu na čijim se ulicama već po odjeći moglo prepoznati kojoj klasi osoba pripada i čime se bavi. No to se statusno obilježje s vremenom, promijenilo pa je potkraj 20. stoljeća vanjski izgled imao više funkciju osobne poruke ili stava pojedinca bez obzira na status. Nadalje Corrigan spominje i Veblenovu tzv. "novčanu teoriju" haljine i odijela kao izraza bogatstva, pri čemu analizira važnost posebnih društvenih prilika u kojima je gotovo obvezna skuplja haljina i odijelo, a zatim prikazuje teze C. Reicha o *blue jeansu*, kao odjeći koja promiče demokratske vrijednosti i društvenu jednakost, barem na pokaznoj razini. Ovdje spominje i Simmelov esej o dualizmu (dijadama) u modi iz 1904. godine, u kojem se suprotstavljaju općeprihvaćena, tradicionalna, slična, oponašajuća i društveno jednaka obilježja mode nasuprot specifičnim, promjenjivim, čudnim, individualnim i raznolikim obilježjima.

U dvanaestom poglavlju, koje je ujedno i zaključak knjige, Corrigan rezimirao sve navedeno i ističe kako se iz sociološke perspektive potrošnja ne može svesti na zadovoljenje potrebe, odnosno potražnje. Stoga je predmet sociologije potrošnje prije svega društveno značenje i svrha što ih neki proizvod ima u prostoru, vremenu, za klasu ili status, rodnu i dobnu skupinu, životni stav i stil itd. Na kraju zaključuje kako je konzumerizam danas glavni pokretač kapitalističke ekonomije, a potrošači savršene kreature kapitalizma.

Krešimir Peračković

Igor Kanižaj MANJINE – IZMEĐU JAVNOSTI I STVARNOSTI: NACIONALNE MANJINE U DNEVNIM NOVINAMA 2001. – 2005.

Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2006., 143 str.

Sveučilišna knjižara izdala je 2006. godine knjigu Igora Kanižaja *Manjine – između javnosti i stvarnosti: nacionalne manjine u dnevnim novinama 2001. – 2005.* Knjiga je podijeljena na 16 dijelova, koji uključuju *Predgovor, Literaturu te Popis korištenih zakona, novina i tablica.*

Možemo se složiti kako mediji silno utječu na javno mišljenje, pritom neki znanstvenici smatraju kako oni imaju važnu ulogu u suzbijanju diskriminacije i promicanju ljudskih prava. Upravo se ovim djelom želi pomnije istražiti odnos hrvatskih medija prema manjinama. Siniša Tatalović u *Predgovoru* piše kako je "... važno otkriti kakve to poruke mediji stvaraju o nacionalnim manjinama, kako izvještavaju o njihovim aktivnostima, koje nacionalne manjine favoriziraju, a koje zanemaruju ..." (str. 9). Igor Kanižaj analizirao je od 2001. do 2005. godine pisanje pet hrvatskih dnevnih novina: *Večernjeg lista, Jutarnjeg lista, Slobodne Dalmacije, Vjesnika i Novog lista.* Iz ovakva autorovog izbora tiskanih medija nameće se pitanje zašto npr. nije analizirao i *Glas Slavonije*. Naime, jedina regija koja nije obuhvaćena ovim istraživanjem jest Slavonija. Kanižaj u prvom poglavlju ukratko piše o povijesti hrvatskih tiskanih medija od 1995. do danas, pritom se osvrće na procese privatizacije, okrupnjivanja i tabloidizacije medija. Autor dobro primjećuje kako "... isključiva borba za tržište čini medije osjetljivijima za probleme većine, a ravnodušnijima prema pitanjima manjina ... (...) ... tržišno natjecanje ta-

kvog tipa na relativno malom tržištu vodi ne samo do nadpredstavljenosti većine u medijskim proizvodima nego i do loše kvalitete izvještavanja u cijelosti, što se najviše održava u izvještavanju o manjinama i društveno marginaliziranim grupama ..." (str. 21). Ako ovomu dodamo autorovu pretpostavku kako znatan dio javnosti svoje predodžbe o manjinama stvara na temelju medijskih izvješća, nameće se pitanje kako mediji pristupaju ovom dijelu hrvatskoga stanovništva. Kanižaj nastoji kontekstualizirati ovu problematiku, navodeći kako su međunarodne studije pokazale da mediji "uglavnom ignoriraju" temu manjina te o njoj pišu negativno, površno i s mnogo predrasuda. Na ovo se navezuju problemi selektiranja i interpretacije vijesti te pitanje objektivnosti i pristranosti medija.

Ovo istraživanje pokazalo je kako se najviše piše o srpskoj, židovskoj i romskoj manjini, a razmjerno najmanje o slovenskoj i češkoj. Manjine su najviše zastupljene u novinskim rubrikama *Crna kronika* te u gradskim rubrikama, a najmanje u rubrikama posvećenim kulturi i zabavi. Pritom, urednici i novinari "... većinu manjinskih tema svrstavaju i selektiraju kao političke događaje ...", čime se "... ne potiče istraživanje i izvještavanje o socijalnim, kulturnim i drugim problemima koji su dio svakodnevnog života, a za većinu članova neke nacionalne manjine možda i mnogo važniji ..." (str. 54). No, autor krivnju za "ispolitiziranost manjinskih tema" pripisuje i manjinskim predstavnicima, koji vode "lošu komunikacijsku strategiju". Dvije trećine novinskih tekstova o manjinama pisano je informativnim tipom naslova, dok je trećina pisana senzacionalističkim tipom naslova.

U analiziranim tiskovinama najviše se pisalo o srpskoj manjini, a prevladavaju tri teme: ratni zločini, povratnička problematika (npr. rješavanje stambenoga pitanja) i njihov politički položaj. Afirmativno-informativno piše se o Židovima, pri čemu se posebno prati njihova kulturna aktivnost. Romska je manjina pozitivnije percipirana u usporedbi sa srpskom, a većinom se o Romima piše u rubrikama *Crna kronika* i *Kultura*. Kanižaj smatra kako izvještavanje o ovoj manjini "... oscilira od rijetko izuzetno afirmativna do negativna, što pokazuje da ne postoji strategija izvještavanja o ovoj manjini ..." (str. 70). Postoje manjine koje mediji pokušavaju prikazati kao sklonije kriminalu, što je slučaj s Bugarima, Albancima, Makedoncima, Rumunjima, Poljacima, Česima i Slovencima. U tim je slučajevima istaknuta pretjerana generalizacija, usko povezana stigmatizacija sa senzacionalističkim pristupom pisanja, pri čemu novinari znaju "preuzeti" ulogu tužitelja! Prevladavaju političke teme kao osnovna značajka izvještavanja o manjinama, dok socijalne i kulturne teme zaostaju. Tako čitatelji manje znaju o kvaliteti života ili problemima sa zapošljavanjem manjinskih pripadnika. Autor to objašnjava "... kako su pitanja i problemi manjina još uvijek povezani s političkim aktivnostima i ostvarivanjem ustavnih prava. Za ostale teme, čini se, ne postoji dovoljno mjesta osjetljivosti, programa, a o čito nedostaje i osoba koje bi bili nositelji nekih novih programa ..." (str. 75). U drugom dijelu knjige autor je analizirao pisanje o hrvatskoj manjini u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori. Pritom on smatra upitnim može li se hrvatsko stanovništvo smatrati manjinom u Bosni i Hercegovini. Mediji su pratili aktivnosti manjina na parlamentarnim (2003.) i lokalnim (2005.) izborima, no tada su pisali o "političkoj nezrelosti Roma" i sukobima između predstavnika srpske manjine. Zatim zaključuje kako je "... jedna od osnovnih značajki izvještavanja nedostatak inicijative novinara i urednika koji dopuštaju da događaji određuju kvantitetu izvje-

štavanja ..." (str. 128) te upozorava da "... mediji ne smiju biti prepušteni tržištu i interesima raznih grupa, a pridržavanje temeljnih novinarskih principa, pravila i normi netko mora kontrolirati. U protivnom, imat ćemo društvo u kojem će stradavati oni koji se ne znaju braniti od slobodnih medija i urednika koji misle da se sloboda može ostvarivati bez odgovornosti ..." (str. 129).

Na temelju autorove analize može se istaknuti da je moguće kvalitetnije razumijevanje percepcije i položaja manjina u hrvatskom društvu. Promjenom negativne percepcije prema manjinama, utemeljenima na nesnošljivosti, predrasudama i stereotipima, ovaj dio stanovništva moći će ravnopravno sudjelovati u izgradnji kvalitetnijega hrvatskog građanskog društva. Ne smijemo zaboraviti kako u tom procesu veliku ulogu imaju mediji, a svako znanstveno djelo koje se bavi ovom temom treba pozdraviti.

Danijel Vojak

Duško Vrbanić **SOCIOLOGIJA PRAVA** **Uvod i izvorišne osnove**

Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 280 str.

Knjiga Duška Vrbana *Sociologija prava* nastala je kao rezultat autorova sustavnoga proučavanja teorije prava i države te sociologije prava.

U sadržajnom smislu knjigu tvore: "Uvod" (7-11) i pet dijelova knjige s razrađenim potpoglavljima. Prvi dio: "Pravna

znanost i začeci sociologije prava" (15-54); drugi dio: "Klasici sociologije i pravo" (57-91); treći dio: "Sociologija prava i srodne discipline" (95-133); četvrti dio: "Suvremena sociologija prava" (137-201) i peti dio: "Pravo kao kultura i instrument društvene promjene. Totalitarizam i tranzicija" (205-258). Uz to ide popis kratica, bibliografija i kazalo imena na samom kraju. Iz samih naslova poglavlja vide se i središnji problemski aspekti djela, a u nastavku ćemo neke od njih prikazati.

Već na uvodnim stranicama Vrbanić objašnjava osnovne pojmove i sažeto prikazuje nastanak i razvoj sociologije prava. Pritom naglašava višedimenzionalnost prava te ističe vrijednosti, norme i činjenice kao njegove tri velike dimenzije. Sociologiju prava određuje kao "mladu i donekle kontroverznu disciplinu koju neki svrstavaju u tzv. granične znanosti ili pak u interdisciplinarnu odnosno postdisciplinarnu pothvate" (str. 8). U nastavku autor razlučuje teorijsku sociologiju prava, odnosno teorijsko izučavanje prava kao kulturnog i društvenog fenomena, i empirijsku sociologiju prava kao onaj dio u tematskom smislu raznovrsnih empirijskih istraživanja među kojima Vrbanić izdvaja nekoliko područja poput odnosa pravnog i društvenog sustava, ispitivanja djelotvornosti prava i učinaka prava kao instrumenta politike i društvenih promjena, zatim istraživanja pravne kulture, odnosno stavova i mišljenja o pravu, ispitivanja pravnih zanimanja kao i način donošenja pravnih odluka. Po autorovu mišljenju, sociologija prava sve se više afirmira kao zasebno područje specijalizirane sociologije, pa se osim na sociološku teoriju oslanja i na srodna joj znanstvena područja poput "pravne antropologije", odnosno antropološkoga pristupa pravu, historijske sociologije, kriminologije, sociologije devijantnosti, ekonomske sociologije i drugih znanstvenih disciplina kojima je posvetio posebno, treće, poglavlje knjige.

Pitanje nastanka i razvoja sociologije prava, prema Vrbaniću, nemoguće je objasniti ako se ne uzme u obzir povijest

pravnih znanosti i povijest sociologije, pa je utoliko od svojih početaka do danas sociologija prava bila izložena, s jedne strane, "sociološkoj jurisprudenciji kao naročitom pristupu u okviru pravne znanosti", a, s druge, utjecaju socioloških teorija (str. 8). To dvojestvo dovelo je, prema Vrbanu, do razlikovanja "pravne sociologije" i "sociologije prava". Te će se razlike, kao i razlikovanje jurističkoga i sociološkoga diskursa, naglašavati u idućim poglavljima, u kojima će autor čitatelju razjasniti "što je zapravo predmet sociologije prava, po čemu se ona odvaja od klasične jurisprudencije i kakav je status te discipline u okviru sociologije i drugih društvenih znanosti" (str. 15). Dakako, ne treba posebno naglašavati da se sociološki pristup pravu kao društvenom fenomenu razlikuje, odnosno da mu pristupa i analizira ga na način drugačiji od onoga na koji to čine pravnici. Ukratko, predmet sociologije prava, prema Vrbanu, jest "društveni kontekst i istraživanja djelotvornosti normativnih konstrukcija", a njezinu perspektivu autor vidi u "sagledavanju aktualizacije pravnih situacija i u obuhvaćanju pravnog iskustva, i pravnika i laika" (str. 11).

Nakon uvodnog određenja osnovnih pojmova i predmeta sociologije prava autor u prvom dijelu knjige prikazuje preteče i začetke razvoja sociološkoga pogleda na pravo. Prvi autor kojeg svrstava u problematiku pravne sociologije jest Charles-Louis de Montesquieu. Njegovo djelo "O duhu zakona" (1748.) Vrban drži pionirskim u razvitku sociološke koncepcije prava zasnovane na upotrebi empirijskih podataka i povijesne građe, poput "klime, religije, zakona, maksime vladavine, primjeri stvari koje su prošle" itd. (str. 19). Nakon njega zadržava se na Friedrichu Karlu von Savignyju, predavaču rimskoga prava na

berlinskom sveučilištu, koji odbacuje "jus-naturalizam" smatrajući ga "samovoljnim" i "nepovijesnim" i tretirajući "zamisao o vječnom i savršenom pravu" iluzijom koja "ne uzima u obzir kulturnu raznolikost i razvojnu dinamiku prava" (str. 23). Prikazujući teorijsku tradiciju u sociologiji prava u Americi potkraj 19. i na početku 20. st., autor razlikuje dva važna duhovna pokreta; jedan koji se uobičajeno naziva "sociološka jurisprudencija" utemeljitelja Rosca Pounda, i drugi poznat kao "pravni realizam" (str. 28). Posebno mjesto u teorijskoj tradiciji sociologije prava pripada austrijskom pravniku Eugenu Erlichu kao autoru koji je prvi na sustavan način izložio i definirao samu disciplinu u djelu pod naslovom "Utemeljenje sociologije prava" (1913.). Polazeći od istraživanja izvora pravnoga života koje je pronalazio u društvenim činjenicama i u svakodnevnom životu zajednica poput obitelji, domaćinstava, naselja i sl., Erlichov je zaključak "da treba razlikovati formalno važeće pravo od narodne pravne svijesti", pa se prihvatio zadaće isticanja "živog prava" devet narodnosnih grupa rodne mu Bukovine (str. 41). U nizu klasika sociologije prava svakako nezaobilazno mjesto zauzima Georges Gurvitch, za kojeg su ključni izvor prava "međuljudski odnosi koje on zahvaća na mikrorazini i makrorazini" (str. 48). Država, naime, prema Gurvitchu, nije jedini stvaralac prava, kao ni isključivi jamac njegove valjanosti, već pravo stvaraju i društvene grupe koje mogu biti više ili manje organizirane i strukturirane, poput obitelji, poduzeća, udruga, Crkve, kao i same države. Posljednji u tom nizu autora jest Baltazar Bogišić, kojeg autor smatra našim prvim sociološki orijentiranim znanstvenikom. Kao odlike Bogišićeva pristupa Vrban izdvaja sljedeće: prvo, izučavanje prava kao činjenice društvenoga života, drugo, distanciranje od pravno-teorijskih apstrakcija, odnosno naglasak na konkretnosti pravnih situacija, treće, sustavno-poredbeno sagledavanje i, četvrto, zapažanje procesnoga karaktera društvenih institucija.

Klasicima sociologije, Emileu Durkheimu, Karlu Marxu i Maxu Weberu, Vrban je posvetio drugi dio knjige, razjašnjajući neke osnovne pojmovne kategorije koje su važne za razumijevanje njihovih teorija i posebno se zadržavajući na njihovim pogledima na pravo i sociologiju prava. Pogled na pravo Emilea Durkheima usmjerava na njegovu shemu tipova prava i solidarnosti. Durkheim je, naime, uz diobu rada, stupanj razvoja društva i vrste solidarnosti, postavio pitanje načina na koji pravo odražava potrebu za društvenom kohezijom i, dijeleći sankcije na represivne i restitutivne, povezo mehaničku solidarnost predindustrijskih društava i represivno pravo te organsku solidarnost društava utemeljenih na podjeli rada i restitutivno pravo. Doprinos Karla Marxa i marksističkih teoretičara sociologiji prava Vrban sagledava u kontekstu temeljnih postavki Marxove teorije društva, koja primat u teoriji društva daje "bazi", odnosno proizvodnim snagama i proizvodnim odnosima, pri čemu normativni poređci poput prava, morala i religije ulaze u tzv. "nadgradnju" i u odnosu na primarnost materijalnih uvjeta društvenoga života "ne mogu biti od velikog značenja" (str. 75). Osim tako shvaćenog odnosa između "infrastrukture" i "superstrukture", autor naglašava i promatranje prava kao ideologije, te države i prava kao sredstava ostvarivanja dominacije, pri čemu se država tretira kao tradicionalna represivna institucija, a pravo kao izraz volje "gospodarski vladajuće društvene klase" (str. 76). Za razliku od Durkheima, koji pravo promatra kao "oblik društveno-moralne integracije", i Marxa, koji u pravu vidi "instrument klasne vladavine", treći u nizu klasika sociologije, Max Weber, pravo određuje kao "autonoman sustav koji se razvija i dje-

luje po nekoj svojoj unutrašnjoj logici" i u kapitalnom djelu "Privreda i društvo" pravo određuje kao "izvana zajamčeno vjerojatnošću na primjenu fizičke i psihičke prisile, preko djelovanja ljudskog stožera, koji je u tu svrhu posebno određen i koji treba prisiliti na održavanje poretka ili kazniti njegovu povredu" (str. 89). Kao teme i pojmove koji čine srž Weberove sociologije prava Vrban izdvaja i u nastavku prikazuje njegovo određenje "prava kao društvene i kulturne činjenice, odnos tipologije vladanja i pravnih sustava, razvojni put prava, odnos prava i privređivanja i, konačno, Weberov osvrt na ugovore i slobodu ugovaranja" (str. 89).

Prikazivanju glavnih pravaca i teorijskih orijentacija u suvremenoj sociologiji prava Vrban je posvetio sljedeća poglavlja djela, a mi ćemo se u nastavku dotaknuti samo nekih autora i pravaca. Osim izvanredne uloge koju pripisuje Čikaškoj školi, kao i poznatim studijama Thomasa i Znanieckog, N. Andersona, F. M. Trasher, E. H. Sutherland, L. Wirtha, H. W. Zorbaugh, Roberta Parka itd., koje su posredno ili neposredno utjecale na razvoj sociologije prava, kao i na proučavanje "društvenih problema" te devijantnoga ponašanja, autor naglašava i radove funkcionalističkoga pristupa i izdvaja Talcotta Parsonsa kao njegova najistaknutijeg predstavnika. Nadalje, posebno poglavlje posvećuje njemačkom sociologu Jürgenu Habermasu, pa rezimirajući njegove poglede na pravo naglašava sljedeće postavke Habermasove teorije: prvo, između ljudske prakse, sistemskih i kulturnih odrednica ne postoji izoliranost, nego interakcija; drugo, moral je bitan sastojak "svijeta života", ali u modernom doba sve manje može poslužiti kao sredstvo društvene integracije; treće, pravo je formalizacija odnosa među voljama i pridonosi boljem funkcioniranju društva kao sustava, dok "svijet života" zbog prevladavanja spontanosti i subjektivnosti ostaje izvan toga; četvrto, pravo je važan čimbenik u procesima racionalizacije; peto, pravo je prisutno i u "svijetu života", i šesto, u modernom je društvu sve više

prisutno isprepletanje prava i morala (str. 157). Uz Jürgena Habermasa, nezaobilazan je autor Niklas Luhmann, koji sociologiju prava zasniva u okviru svoje opće teorije sustava, pa pravni sustav razmatra s obzirom na tri ishodišta: prvo, pravo je sustav društvene komunikacije, a ne normativni poredak i djeluje u kombinaciji dvaju temeljnih razlikovanja: očekivanja (normativna i kognitivna očekivanja) i postojanja specifičnoga binarnog koda (pri čemu kôd počiva na suprotnosti pravo i nepravo); drugo su funkcije prava, odnosno zadaća je pravnoga sustava razrješavanje teško pomirljivih sukoba, ali, prema Luhmannu, još je važnija funkcija prava stabilizacija normativnih očekivanja, i treće, razvoj prava kao društvene tehnike. Treći u tom nizu autora je francuski mislilac Michael Foucault, koji progovara o vezi znanja i moći te o potrebi da se pravo i druga društveno priznata znanja sagledaju kao "instrumenti provođenja moći". Posebno se bavio kaznenim pravom, a najviše ga zanimaju mehanizmi nadzora nad okrivljenicima i osuđenima, kao i primjena sile, koja je – neovisno o obliku – uvijek prisutna u institucijama ovlaštenima za to.

U posljednjem poglavlju knjige Vrbana se bavi velikom temom prava kao kulture i u tom dijelu osvrće se i na pravo u totalitarizmu, kao i komunističko pravo, te proces tranzicije u postkomunističkim društvima i pitanje lustracije kao pravno-političke mjere, što je otvaranje novoga niza pitanja u koja na ovom mjestu nećemo ulaziti. Zadržat ćemo se na sociologijskom pristupu pravu kao važnom dijelu kulture, što ga autor određuje kao perspektivu u kojoj se pravo promatra "kao naročita podvrsta kulture društva koja uz norme sadrži i vrijednosti i skrivene pretpostavke"

(str. 196). Polazeći, dakle, od teze da "pravo čini dio kulture društva, te kultura društva prožima i pravni život", Vrbana nadalje promišlja pravnu kulturu iz sociološke perspektive i predlaže model "u kojem se kultura nadovezuje na strukturalna obilježja pravnog sustava, shvaćenog ne samo kao normativni poredak nego i kao sustav društvene komunikacije" (str. 200). Naglašavajući razlike između jurističkoga i sociološkoga diskursa, autor u nastavku razlaže pravnu kulturu na pravno znanje (koje obuhvaća i laičku i eksplicitnu pravnu kulturu), specijalizirano (stručno) znanje pravnika i službenih osoba unutar i izvan institucija, poznavanje alternativnih i supsidijarnih normi, zatim vrijednosti, kao koncepcije poželjnog, i pravni osjećaj ili pravni ethos "koji pravo povezuje s moralom i čini osnovu legitimiteta prava i njegova institucionalnog aparata", što se najbolje vidi na primjeru odnosa prava i pravde, odnosno pravednosti kao ideala "pravičnoga prava", koji je odnos prisutan kao dio društvenoga morala (str. 214).

Na samom kraju kažimo da je pred nama pregledan i sistematičan sveučilišni udžbenik iz sociologije prava koji prikazuje predmet sociologije prava i raspravlja o njemu, o njegovu karakteru, srodnim disciplinama, metodama, temama, klasicima, razvojnim fazama konstituiranja kao posebne sociologijske discipline te o suvremenoj sociologiji prava itd. Osim toga, autor pruža i smjernice daljnega bavljenja ovim temama, vidljive primjerice kod naputaka o tome kako bi istraživanje pravne djelotvornosti moralo voditi računa o razlikovanju primarnih i sekundarnih normi, kao i o sagledavanju društvenih procesa na tri razine analize: mikrorazini, mezorazini i makrorazini. Trebalo bi voditi računa i o slojevitosti pravne kulture, zatim o Mertonovim manifestnim i latentnim funkcijama kao intencijama i neintencijama kao posljedica neke društvene akcije, kao što bi trebalo, na tragu Bourdieua, istraživati pravno znanje kao važan sastojak pravne kulture koja konstituira i "kulturni kapital" itd.

Napominjemo i da će knjiga o kojoj je ovdje riječ pridonijeti izvođenju kvalitetnije fakultetske nastave, kao i samom jačanju ove znanstvene discipline kod nas. U tom kontekstu za nas je posebno zanimljiva činjenica da je ova knjiga objavljena upravo u godini kada slavimo sto godina otkako je Ernest Miler 1906. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu osnovao Katedru za kriminalne znanosti i sociologiju.

Ranka Jeknić

Jean Ziegler IMPERIJ SRAMA Refeudalizacija svijeta

Izvor, Zagreb, 2007., 271 str.

Jean Ziegler vrlo je ugledan švicarski sociolog (poznat između ostalog po naslovima *Švicarska pere bjelje*, *Švicarska, zlato i mrtvaci* te *Novi gospodari svijeta*) i poseban izvestitelj Ujedinjenih naroda za pravo na prehranu. Taj mu položaj omogućuje uvid iz prve ruke u globalizirani svijet i prevladavajuće odnose moći i interesa u njemu. Knjiga Jeana Zieglera *Imperij srama* (Izvor, Zagreb, 2007.) opisuje prije svega stanje krize ljudskih prava u svijetu te gospodarskih i političkih odnosa, kako ih on naziva – gospodara i podčinjenih. Gospodari, krojači sudbine svijeta, jesu transkontinentalne tvrtke, koje radi ostvarivanja svojih interesa (profit pošto-poto!) podčinjavaju čitave narode dvama oružjima – dugom i gladi. Pretjeranim zaduživanjem koje im je strukturno nametnuto, narodi Trećega svijeta gube suverenitet, a kao izravna po-

sljedica duga, postaju žrtve gladi, pri čemu ljudi gube zdravlje, slobodu, dostojanstvo i živote.

U prvom dijelu knjige, *Od prava do sreće*, Ziegler tvrdi da smo svjedoci novoga feudalnog sustava, jačega, okrutnijega i lukavijega od ikoga u povijesti. Novi su feudalni gospodari transnacionalne tvrtke koje provode svjetsku vlast. "Te nove feudalne velikaše nazivam kozmokratima. Oni su gospodari carstva srama" (str. 29). Gospodari carstva srama namjerno izazivaju oskudicu, koja se pokorava logici maksimalizacije dobiti, koja pak počiva na logici nepravedne raspodjele dobara. Pritom su monopolizacija i multinacionalizacija temeljni nositelji načina kapitalističke proizvodnje. Danas 374 velike transkontinentalne tvrtke imaju zajedno 555 milijardi dolara pričuve, koja se svake godine povećava. Autor tvrdi da u suvremenom političkom i ekonomskom poretku vlada strukturno nasilje. Ono je u srži organizacije međunarodnoga društva. Ziegler to podupire činjenicom da su troškovi naoružanja svih država u svijetu 2004. godine prešli 1000 milijardi dolara. Od toga 47% otpada samo na SAD (str. 42). Samo desetina toga novca (80 milijardi) bila bi dovoljna da se svim ljudima na svijetu omogući osnovno obrazovanje, zdravstvena skrb, nužna prehrana i pitka voda. U međuvremenu kozmokrati, pretvarajući se da ratuju kako bi uspostavili pravdu i mir, zapravo slijede samo privatni interes transkontinentalnih kapitalističkih trgovačkih društava, vezan uz oružje i naftne resurse. Pritom je, smatra Ziegler, međunarodno pravo nemoćno. Ono angažira ponajprije samo države, no da bi novi feudanci u što kraćem roku osigurali maksimalnu dobit, nisu im potrebne ni države ni UN, dovoljni su im MMF i WTO. Posljedica toga je radikalni gubitak normativne djelotvornosti međunarodnoga prava, jer su njegovi subjekti države. Upravo su zato – svedeni na čisto tehničke aktivnosti – Ujedinjeni narodi strahovito oslabljeni.

U drugom dijelu knjige, *Oružja masovnog uništenja*, Ziegler analizira dva gla-

vna oružja strukturnoga nasilja kojima se služe kozmokrati u podčinjavanju naroda: dug i glad. Isplata duga najsnažnije je sredstvo dominacije Sjevera nad Jugom. Siromašne zemlje isplaćuju bogatima znatno više novca nego što ga, u obliku ulaganja i zajmova, dobivaju od njih. Tako su, primjerice, 2003. godine industrijske zemlje Sjevera za pomoć u razvoju zemljama Trećega svijeta (122 zemlje!) dale ukupno 54 milijarde dolara. Iste su godine te zemlje na ime duga isplatile čak 436 milijardi dolara (str. 67). Dug koristi dvjema kategorijama ljudi: kozmokratima (stranim vjerovnicima) i domorodačkoj vladajućoj klasi. Osim što su kamate koje otplaćuju zemlje Trećega svijeta pet do sedam puta više od onih koje obično vrijede na financijskim tržištima, kozmokrati uvjetuju privatizaciju (pri čemu se prodaje strancima, odn. njima), pretjerane porezne olakšice transkontinentalnim tvrtkama, kupnju oružja itd. Domorodačka vladajuća klasa, s druge strane, korumpirana je i vlada pod patronatom kozmokrata (a na štetu vlastita naroda), pa iz toga izvlači znatnu korist. Pritom demokracija i ljudska prava nisu ni najmanja zapreka. U takvoj situaciji težina duga pritišće i opterećuje samo siromašne. Dug ne prestaje rasti, a ako država odbije ili jednostavno ne može plaćati dug, slijedi joj potpuna ekonomska izolacija od ostatka svijeta koja ju vodi u sigurnu i trenutačnu propast. Jedini je izlaz daljnje zaduživanje. Na isplati duga se ustrajava, zaključuje autor, zbog logike sustava dominacije i eksploatacije što ih ustanove Breton Woodsa nameću svijetu.

Drugo oružje carstva srama jest glad. Glad je 2004. godine ubila više ljudi nego svi ratovi vođeni te godine. Glad je izravna posljedica duga koji lišava siromašne

zemlje njihove sposobnosti da ulažu u fondove za razvoj ratarskih i socijalnih infrastrukture te transporta i usluga. Godine 2003. glad je ubila gotovo 40 milijuna ljudi. Loša uhranjenost, koja prije smrti vodi u razne bolesti i deformacije ljudskoga tijela, mogla bi se ukloniti s površine Zemlje brzo i bez velikih troškova. Jedini problem koji bi se mogao ispriječiti na tom putu jest financijske prirode, i to zato što je kupovna moć većine žrtava gladi jednaka nuli. Vlade tih zemalja nemaju ni novaca ni volje obogatiti hranu nužnim vitaminima i mineralima (koji bi u nekoj mjeri spriječili kroničnu pothranjenost), a međunarodne organizacije nemaju sredstava.

U trećem dijelu knjige, *Etiopija: iscrpljenost i solidarnost*, autor iznosi konkretan primjer žrtve imperija srama. Godina u kojoj autor posjećuje zemlju (2004.) ocjenjuje se kao godina dobrih žetvi: to znači da će u cijeloj zemlji 'samo' 7,2 milijuna Etiopljana ovisiti o međunarodnoj pomoći u hrani. Da bi se prehranilo te ljude, treba osigurati 900 000 tona žitarica. WFP je objavio hitan međunarodni poziv državama za pomoć – taj poziv ostao je praktički bez odjeka. Razlog tome, tvrdi Ziegler, jest "rat protiv terorizma". Odgovor zemalja Zapada glasilo je: moramo dati prednost politici jačanja sigurnosti naspram terorizma. Naime, opsesija sigurnosti kao posljedica rata protiv terorizma odvrća većinu država članica UN-a od borbe protiv bijede. Fondovi tako presahnjuju, a Etiopija gladuje.

Postavlja se pitanje: odakle u plodnoj zemlji toliko gladnih? Odgovor glasi: zbog rušenja cijena kave na svjetskom tržištu. Naime, kava je glavni proizvod Etiopije, pri čemu je 95% kave proizvod malih seljaka, čija prodaja ni izdaleka više ne pokriva troškove proizvodnje. U takvoj situaciji posljedice su predvidive. Obitelji više ne mogu školovati djecu niti kupovati hranu. Tako su 2004. godine prihodi proizvođača od izvoza kave pali na 5,5 milijardi dolara, dok su potrošači diljem svijeta na svoju kavu te godine potrošili 70 milijardi dolara. U isto vrijeme kada su cijene

sirove kave na tržištu drastično padale, zarade gospodara astronomski su se povećavale. Danas 82% Etiopljana živi u krajnjoj bijedi, a etiopska poljoprivreda je među najneproduktivnijima na svijetu: nema suvremene tehnologije ni infrastrukture. Isplata duga dosegla je 2004. godine 149 milijuna dolara, što je više nego što iznose godišnji troškovi za svu zdravstvenu skrb na nacionalnoj razini. Dvanaest posto BND-a utrošeno je samo na isplatu kamata, a tek šest posto na kompletnu poljoprivredu. Etiopija će biti gladna dokle god bude trajao dug.

U četvrtom dijelu, *Brazil: putovi oslobođenja*, autor također podastire analizu konkretnoga slučaja. Vanjski dug Brazila iznosi 52% nacionalnoga bruto proizvoda. No u Brazilu je u tijeku demokratska, antikapitalistička revolucija, koja će, smatra Ziegler, odrediti sudbinu cijeloga kontinenta, i šire, svjetskoga demokratskog pokreta. U Brazilu 2 posto vlasnika posjeduje 43 posto obradive zemlje. Znatnim brojem tih posjeda upravljaju privatne transkontinentalne tvrtke američkoga, europskoga ili japanskoga podrijetla. Istodobno dok je Brazil jedan od najvažnijih izvoznika žitarica, deseci milijuna njegovih stanovnika kronično su pothranjeni, 4,8 milijuna zemljoradnika su "bezemljaši", a smrtnost djece je među najvišima u svijetu. Naime, izvoz poljoprivrednih proizvoda gotovo je potpuno pod nadzorom agroindustrijskih tvrtki.

Strategija koju je Luiz Inacio Lula da Silva, prvi predsjednik Brazila podrijetlom iz radničke klase, počeo primjenjivati da ukloni bijedu naroda i smanji aroganciju bogatih, nazvana je *Fome zero*. Ona je i bit antikapitalističke, demokratske revolucije, koja je u tijeku u Brazilu. Taj program treba stvoriti materijalne uvjete

za oslobođenje čovjeka. No da bi program *Fome zero* zaživio, treba stotine milijuna dolara javnih ulaganja, koje se ovoga trenutka troše na otplatu kamata i glavnice duga što su ih MMF i transkontinentalne tvrtke nametnule vojnim diktatorima i korumpiranim predsjednicima. Danas dug iznosi 235 milijardi dolara i svrstava Brazil na drugo mjesto liste najzaduženijih zemalja. To je situacija koja koči program borbe protiv gladi. Stajalište Lulae stranke jest da nikakav izlaz iz bijede nije moguć bez ukidanja duga. Pritom pregovori nužno moraju biti kolektivni. Treba ostvariti "savez robova", jer se omča oko vrata može olabaviti jedino zajedničkom akcijom. Riječ je o političkom programu da se uspostavi novi međunarodni poredak. Za sada Lula da Silva još nije smogao hrabrosti da pokrene reviziju duga. Autor se pita kamo ide spominjana revolucija u Brazilu te smatra kako će odgovor dati ishod bitke za ukidanje duga. To je bitka koja tek treba početi i u njezinu će ishodu važnu ulogu odigrati međunarodna solidarnost naroda, osobito onih u Europi.

U petom dijelu knjige, *Refeudalizacija svijeta*, Ziegler sažeto iznosi karakteristike novoga feudalnog poretka koji je kroz brojne primjere u knjizi do sada opisao te pokušava dati rješenje izlaza iz krize. Kapitalistički feudalni sustav stvara, održava i izvlači astronomsku dobit iz duga i gladi, koje čine smrtonosni krug bez izlaza. Pri tome je nova feudalna vlast u rukama transkontinentalnih tvrtki. Ziegler iznosi nekoliko fascinantnih brojki koje podupiru njegovu tezu: 500 najjačih transkontinentalnih tvrtki drži u rukama 52% svjetskoga BND, a više od polovice tih tvrtki je iz SAD-a. Sve zajedno one zapošljavaju tek 1,8% svjetske radne snage i nadziru najveća bogatstva 133 najsiriromašnije zemlje (str. 205). Među najvažnijim uzrocima stalnoga povećanja vanjskoga duga jest to što transkontinentalne tvrtke svu zarađenu dobit prebacuju u svoje središnjice u SAD-u, Europi ili Japanu. Jedini motiv novih feudalaca jest zgortanje privatnih dobiti, u što kraćem vremenu, bez obzira na cijenu.

Kozmokrati, da bi preživjeli u svijetu koji konstruiraju, moraju se odreći osobnoga humanizma u ime presvetoga načela postizanja najvećih zarada. Sve što se kosi s tim načelom značilo bi profesionalno samoubojstvo.

Kofi Annan je 1999. godine pokušao sklopiti kompromis s kozmokratima, vidjevši da ih ne može dovesti u red. Kompromis je došao u obliku *Global compact* – ugovora između UN-a i transnacionalnih kompanija koji je sadržavao devet načela (o ljudskim pravima, o tržištu rada i o zaštiti okoliša). Ugovor je prihvaćen jednoglasno. No kada je pet godina poslije Kofi Annan predložio promatranje kojim bi se nadgledalo kako zemlje potpisnice poštuju ugovor, prijedlog je jednoglasno odbijen. "Kozmokrati vole ljudska prava samo ako ona ne sputavaju stroj kojim se izrabljuju narodi" (str. 263).

Autor na kraju knjige zaključuje da su gospodari ekonomskoga rata skrojili svijet prema svojim potrebama, osporavajući i napadajući državni suverenitet, kršeći ljudska prava, ugrožavajući demokraciju i pustošeći prirodu. Rješenje Ziegler vidi u revoluciji, u kojoj je prva zadaća intelektualaca razotkriti postupke gospodara. No rušenje "kanibalskoga poretka" u svijetu, smatra Ziegler, posao je naroda.

Knjiga Jeana Zieglera daje iscrpnu analizu i kritiku globalizacijskoga procesa u suvremenom svijetu. Ovdje nije riječ o klasičnoj sociološkoj teoriji, nego o analizi niza empirijskih slučajeva, koji svakako pridonose uvjerenosti Zieglerovih teza. Knjiga ogoljeno, ali ne i pojednostavnjeno, prikazuje stanje i (što je još važnije) uzroke suvremenoga poretka u svijetu i sve većih nejednakosti. Već navedena analiza konkretnih slučajeva daje ovoj

knjizi zavidnu 'težinu'. Iako bi se na prvi pogled moglo prigovoriti autoru da obraća pozornost samo na jedan vid globalizacijskoga procesa, onaj gospodarski, a ostale zanemaruje, to nije točno; jer, iako ti ostali aspekti globalizacije (politički i kulturalni prije svega) nisu primarno tema njegova rada, oni se u cijeloj knjizi uzimaju u obzir. Još jedna kvaliteta ovoga djela jest autorova sposobnost pripovijedanja, kojom autor privlači i na neki način 'uvlači' čitatelja u priču s terena.

Jelena Puđak